

JAARBOEK

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM



XI. 1924.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1924.

Het Romeinsche Muntwezen na Trasimene.

· II ·

197—173 vóór Chr.

In de nominalen van het zilver en brons te Rome komt geen verandering behalve dat de dupondius niet meer wordt aangemunt.

In het keerzijdetype van den denarius komt voor het eerst een wijziging: Luna neemt occasioneel de plaats in van de Dioskuren. Muntneestersymbolen worden zeldzaam; hun namen in den vorm van monogrammen of initialen komen meer voor. Na 197 geen uitgiften meer van locale munt-huizen, wel van locale muntneesters.

In zilver blijven gedurende dit tijdvak geslagen de denarius¹⁾ en de Victoriatus²⁾. In brons de unciale as³⁾ met zijn onderdeelen tot en met de uncia. De Victoriatus is zeer zeldzaam en wordt alleen aangetroffen bij de oudste uitgiften⁴⁾. De uncia komt weinig voor; misschien verdween dit muntje wel omdat het zoo bijzonder klein was. Zelfs in het groote Britsche kabinet komt geen enkel exemplaar voor.

In het theoretisch gewicht kwam geene verandering, hoewel dikwijls, zoowel in zilver als in brons te zware

¹⁾ *Jaarboek*, 10, 1923, 73.

²⁾ *Als voren*, 9, 1922, 70; 10, 1923, 74.

³⁾ *Als voren*, 10, 1923, 68.

⁴⁾ Muntmeester TAMPILUS, GRUEBER, *Coins of the Roman republic*, I, 71, no. 560.

exemplaren voorkomen. In het Britsch museum troffen wij assen aan van 29,92 gram, 32,64 gram en 31,03 gram ¹⁾ (theoretisch gewicht 27,26 gram).

De dupondius komt niet meer voor, trouwens uit het vorig tijdvak (217—197 v. Chr.) kennen wij slechts drie exemplaren ²⁾.

In het type van den Victoriatus komt geen verandering ³⁾. De quinarius of halve denarius wordt niet meer aangemunt ⁴⁾.

Ook de muntbeelden van den as en zijne onderdeelen ondergaan geene verandering. Alleen treffen wij occasioneel op den sextans een caduceus achter den Mercuriuskop aan ⁵⁾.

1) GRUEBER, I, 68, no. 542; 69, nos. 545 en 549.

2) *Jaarboek*, 10, 1923, 72. Het aldaar in noot 1 vermelde is onvolledig, waarom wij hier eene verbeterde opgave laten volgen. Drie unciale dupondii zijn bekend:

a. AILLY-collectie van het Cabinet de France, Parijs. 39,15 gram, vroeger in de verzameling van LUIGI DEPOLETTI. MOMMSEN—BLACAS, 2, 8; 2, 215 no. 1, noot 1, met verwijzing naar artikel in *Bulletin de l'Institut archéologique*, 1862, 49, MOMMSEN—BLACAS, 4, 24 met afbeelding op plaat 21, no. 3. AILLY, *Recherches sur la monnaie romaine*, 2^e, 131—132, plaat 55, no. 5, BABELON, 1, 62, no. 48, GRUEBER I, 47.

b. Gevonden te Ostia met andere bronzen munten ten getale van omstreeks 600, zoowel getijktijdige als latere. *Rivista italiana di numismatica*, 1909, 11 en vlg.

c. Britsch museum, Londen, 39,56 gram met monogram van Kapua en korenaar, geslagen op een sextantairen as. Uit de verzameling van G. BIGNAMI, aangekocht omstreeks 1910. GRUEBER, II, 591, no. 1, pl. 123, no. 10.

3) Victoriatus van muntmeester TAMPILUS, GRUEBER, II, 71, no. 560, plaat 18, no. 13.

4) *Jaarboek*, 10, 1923, 74.

5) Muntmeester SAXA (?), GRUEBER, I, 80, no. 607. Muntmeester BALBUS, aldaar, I, 80, no. 617.

De Dioscuri hadden tot dusverre het monopolie hun beeltenissen te plaatsen op de keerzijde van den denarius. In het nu behandelde tijdvak verliezen zij dit monopolie.

In de ALLY-collectie treffen wij aan den volgenden, naar alle waarschijnlijkheid, unieken denarius:

Vz. Kop der godin Roma naar rechts met gevleugelden helm; daarachter X, dus het oude bekende type¹⁾.

Kz. TAMP. (in monogram = TAMPILUS) ROMA. Eene godin in eene naar rechts rijdende biga, een maansikkel boyen haar hoofd; het monogram geplaatst boven den kop van het vandehandsche paard²⁾.

De godin wordt meestal beschreven als Diana³⁾, somtijds als „Diana of Luna”⁴⁾, dan wel als „Diana Selena”⁵⁾. Volgens HILL⁶⁾ verdient het echter de voorkeur haar Luna te noemen. Reeds in 1878 was KLÜGMANN deze meening toegedaan⁷⁾.

De godinnen Diana en Luna werden langen tijd onderscheiden. Diana, die reeds in oude tijden te Rome werd vereerd, was de Latijnsche godin, die wij o.a. kennen

1) *Jaarboek*, 8, 1921, 16, met afbeelding bl. 1.

2) Cabinet de France, Parijs, 3,97 gram. MOMMSEN—BLACAS, 2, 238, no. 22, SAMWER—BAHRFELDT, *Geschichte des älteren römischen Münzwesens*, 121, no. 66 (15), BABELON, 1, 251, no. 3, GRUEBER, I, 71, noot.

3) MOMMSEN—BLACAS, 2, 226, no. 7, 182; 4, 29, no. 6, BABELON, 1, 55, no. 35, 251, no. 3.

4) FR. LENORMANT, *La monnaie dans l'antiquité*, 2, 242.

5) ALLY, 2¹, 69.

6) *Historical Roman coins*, 57.

7) *Die Typen der ältesten römischen Bigati* in ALFRED VON SALLET'S *Zeitschrift für Numismatik*, 5, 1878, 63.

uit het beroemde heiligdom van Aricia t. Z. van Tusculum¹⁾. Zij was ook bij de Romeinen de beschermster der vrouwen, die haar hielp de barenessmarten te dragen²⁾. Het is zeer twijfelachtig of zij zou zijn voorgesteld als de godin, die op onze munt is afgebeeld, een galopperend tweespan mennend.

Neen, de godin op onze munt is zoo duidelijk gekarakteriseerd als Luna of de maan, dat wij haar ook niet anders mogen noemen. De paarden zijn de „lunares equi” van OVIDIUS³⁾. Haar voornaamste tempel, vertegenwoordigende de confederatie van de Latijnsche gemeenebesten onder Rome's hegemonie, in hoog aanzien staande bij de Romeinen, lag op de helling van den Aventijnschen heuvel „ad circum maximum”⁴⁾. Volgens de overlevering was hij gesticht door SERVIUS TULLIUS ten gerieve van de Latijnen, die hier gezamenlijk eenmaal per jaar kwamen offeren. In A. U. C. 572 — 182 vóór Chr. lezen wij bij LIVIUS⁵⁾, was de lente zeer stormachtig. Op den dag vóór het feest der Parilia⁶⁾, tegen den middag bracht een hevig onweer, dat met storm losbrak, verwoesting over menige gewijde en ongewijde plaats, wierp op het Capitool metalen standbeelden ter neer, hief aan den tempel van Luna op den Aventinus een deurvleugel uit de hengsels en voerde

1) CATO, *Origines*, fr. 2, 21, JORDAN.

2) Zie het uitgebreide artikel van BIRT over Diana in ROSCHER'S *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, 1, 1002—1011.

3) *Fasti*, 5 (Maius), 16.

4) Aldaar, 3 (Martius), 883, TACITUS, *Annales*, 15, 41.

5) 40, 2.

6) 21 April. F. K. GINZEL, *Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie*, 2, 185.

hem voort, zoodat hij achter aan den tempel van Ceres bleef hangen. Op den Palatinus werd Luna Noctiluca vereerd. Zij had daar een tempel, die des nachts werd verlicht ¹⁾).

Was er nu een historische reden om de maangodin als munttype aan te nemen, gedurende het tijdvak, waaraan deze munten worden toegeschreven? De eenige gebeurtenis, die daarvoor in de termen valt, is de hervorming van den kalender.

In A. U. C. 547 = 207 vóór Chr. was deze in wanorde geraakt ²⁾, toen men het beginsel der „intercalatie” ³⁾ had opgegeven blijkbaar als eene concessie aan den zonnegod Apollo, van wien men vermoedde, dat hij op zijne jaarlijksche tocht langs het hemelgewelf, zich beleedigd gevoelde door de aanraking met het vreemde maanelement. Dus liet men de „mensis intercalaris” weg en duurde het tot A. U. C. 563 = 191 vóór Chr. eer Consul MANIUS ACILIUS GLABRIO eene hervorming tot stand bracht, de lex ACILIA de intercalatione ⁴⁾, waarbij Luna haar plaats in den kalender terug kreeg ⁵⁾. De bijzonderheden hiervan zijn wel niet met zekerheid bekend, doch laat het wel geen twijfel over, dat men in

¹⁾ Luna dieta Noctiluca in Palatio: nam ibi noctu lucet templum. VARRO, *de lingua latina*, 5, 68. Zie ook HORATIUS, *Carmina*, 4, 6, 38.

Voor Luna raadplege men het uitgebreide artikel van AUST in ROSCHER'S *Lexikon*, 2^e, 2154—2160.

²⁾ GINZEL, 2, 269.

³⁾ Tusschevoeging van eene „schrikkelmaand”.

⁴⁾ MOMMSEN, *Die römische Chronologie bis auf CAESAR*, 1859², 40 en vlg.

⁵⁾ UNGER, *Chronologie* in IWAN VON MÜLLER'S *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*. 1², 804 en vlg.

hoofdzaak tot het oude systeem terugkeerde. Ligt het nu niet zeer voor de hand, vraagt HILL¹⁾, dat deze gebeurtenis aanleiding gaf tot het invoeren van het Luna-type in het muntwezen? Zoo ja, dan mogen wij het eerste optreden van deze munten in het jaar van het consulaat van ACILIUS, A. U. C. 563 = 191 vóór Chr., of althans kort daarna, stellen.

GRUEBER²⁾ erkent wel, dat het weder opnemen van Luna in den kalender samenviel met het verschijnen van het Luna-type op de denarii, maar meent, dat het nog een open vraag is of het eerste van zulk een groot belang was om eene dergelijke radicale verandering van de stereotype teekening van den denarius teweeg te brengen. Ook betwijfelt hij het, of men in die tijden, eene gelijktijdige gebeurtenis zoo voor het nageslacht in herinnering zou houden.

GRUEBER meent³⁾, dat het Luna-type misschien is ingevoerd om de gunst van de Latijnen te winnen, voor wien de slag bij het meer Regillus⁴⁾ nu juist geen aangename herinnering opwekte.

1) G. F. HILL, *Historical Roman coins from the earliest times to the reign of AUGUSTVS*, 1909, 59.

2) *Coins of the Roman republic in the British Museum*, I, 1910, LXXXVI.

3) *Als voren*, I, 1910, 66.

4) Waaraan het keerzijdtype van onze denarii de Dioscuri de herinnering levendig hield. Bij dezen (legendarischen) slag (LIVIVS, 2, 19, cf. 21; DION. HALIC. *Antiq. Rom.*, 6, 3) in het gebied van Tusculum (ALB. VAN KAMPEN, *Atlas antiquus*, tab. 15, A 2) zou de dictator AULUS POSTUMIUS ALBUS in A. U. C. 255 = 499 v. Chr. of, volgens andere opgave drie jaren later, den strijd gestreden hebben tegen de Tarquiniërs. Een latere overlevering wilde, dat de Dioscuri, op witte paarden gezeten, bij dezen slag aan het hoofd der Romeinsche legioenen streden.

Zie *Jaarboek*, VIII, 1921, 21.

Intusschen staat hij later niet meer zoo afwijzend tegen HILL's conjectuur wanneer hij schrijft ¹⁾:

„On the first occurrence of this type at the Roman mint no particular motive was adduced for its introduction. Mr. G. F. HILL has since suggested that the figure in the chariot is Luna and not Diana, and that the type may refer to the reform of the calendar which took place by the provisions of the Lex ACILIA de intercalatione, proposed by the consul M. ACILIUS GLABRIO in B. C. 191. when the intercalary months were restored. This event corresponds with the probable date of the issue of these coins.”

Muntmeestersymbolen komen in dit tijdvak minder voor dan in het vorige. Wij treffen slechts aan: een halve maan, hoorn des overvloeds, zeegarnaal, schild en winterkoninkje ²⁾ op denarii en asses en hunne onderdeelen ³⁾.

Initialen, dikwijls in den vorm van monogrammen nemen daarentegen toe. Deze monogrammen bestaan, misschien met ééne uitzondering ⁴⁾ uit de nomen of cognomen van den muntmeester.

Slechts enkele denarii treffen wij nog aan zonder symbolen of muntmeestersinitialen ⁵⁾, doch dit zijn dan ook de laatste.

¹⁾ *Coins of the Roman republic in the British museum*, II, 1910, 227, noot.

²⁾ *Todus* of *todillus*.

³⁾ GRUEBER, I, 74—77; pl. XIX. 5—10.

⁴⁾ Op een denarius en as met onderdeelen van LUCIUS PLAUTIUS HYPHSAEUS. GRUEBER, I, 70, nos. 552—556, pl. XVIII. 9—11; BORGHESI, *Oeuvres complètes*, I, 267.

⁵⁾ GRUEBER, I, 73—74, nos. 570—574, pl. XIX. 3—4.

De munten uit dit tijdvak geven ons nog weinig licht aangaande de muntmeesters zelve. Zij schijnen nog geen regelmatig magistraatscollege te hebben gevormd, dat ieder jaar benoemd werd. Zij blijken eerder speciale gecommiteerden te zijn geweest benoemd door den Senaat, wanneer de behoeften van den Staat zulks eischten. Enkelen sloegen in zilver en brons, doch de meerderheid slechts in een dezer metalen. Het is aan geen twijfel onderhevig, dat meer dan één muntmeester tegelijkertijd werd benoemd, ja zelfs vinden wij sporen van een munt-driemanschap, in de eerste plaats dat van LUCIUS PLAUTIUS HYPHSAEUS, TAMPILUS en AURELIUS ¹⁾, in de tweede plaats van LUCIUS COLLIUS, CNAEUS CALPURNIUS PISO en CNAEUS DOMITIUS AHENOBARBUS ²⁾.

In de locale munthuizen, dat zijn die buiten de hoofdplaats des Rijks, wordt de Victoriatus eenigszins langer geslagen dan te Rome, doch niet later dan A. U. C. 581 = 173 vóór Chr. Het stuk draagt als symbool een vlieg, „musca”, rebus van de cognomen MUSCA, gevoerd door leden van de SEMPRONIA gens ³⁾. Uit den zelfden tijd is ook een Victoriatus bekend zonder muntmeestersymbool of initialen ⁴⁾ alsmede Victoriati met de initialen MAT (MATIENUS? Een MARCUS MATIENUS was in 173 vóór Chr. praetor in Hispania ⁵⁾).

Goudgeld treffen wij in ons tijdvak niet aan.

Als eene merkwaardigheid vermelden wij ten slotte,

1) GRUEBER, I, 70—73, nos. 552—569, pl. XVIII. 9—14, XIX. 1—2.

2) *Als voren*, I, 81—82, nos. 618—624, pl. XX. 4—6.

3) *Als voren*, II, 229, no. 381, pl. XC. 3.

4) *Als voren*, II, 235, no. 393, pl. XC. 10.

5) *Als voren*, II, 236, nos. 407—408, pl. XC. 15.

dat de munten geen enkel spoor vertoonen van de groote oorlogen, die in dezen tijd met zulk een schitterend succes door Rome werden gevoerd in Griekenland, Syrië, het Iberisch schiereiland en Gallië.

H. J. SCHARP.

Amsterdam, September—October 1924.
